

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Ю.В. Славіка
«Репресивна політика Угорщини на Закарпатті (1938-1944 рр.)»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
за спеціальністю 07.00.01 – історія України

XX століття по праву може вважатися століттям суспільних катаклізмів – революцій, війн, небачених в історії соціальних експериментів, масових репресій, геноцидів, депортацій, репатріацій тощо. На жаль, Україна та її жителям довелося на власному досвіді пережити всі ці випробування. Одним із найбільших катаклізмів минулого століття стала Друга світова війна, яка радикально вплинула на долю України та її мешканців.

Тема дисертації Ю.В. Славіка «Репресивна політика Угорщини на Закарпатті (1938-1944 рр.)» без сумніву належить до вкрай актуальних та малодосліджених проблем в українській історіографії. Поряд з існуванням доволі багатой історіографії різних аспектів функціонування німецького та румунського окупаційних режимів на українських землях в роки Другої світової війни, вітчизняні студії угорської окупаційної політики на території Закарпаття є доволі нечисленими і зазвичай перебувають на периферії історичного процесу. Актуальності дисертації додає також латентне протистояння різних моделей історичної пам'яті українців та угорців про події Другої світової війни, а також публічні дискусії щодо оцінки періоду перебування Закарпаття у складі Угорщини у 1938-1944 рр.

Здобувач чітко сформулював формальну атрибутику дисертації: об'єкт і предмет, мету і завдання, обґрунтував наукову новизну дослідження. Безсумнівним є практичне значення праці. Основні результати дослідження було достатньо повно викладено у семи наукових працях у вітчизняних і зарубіжних виданнях, а також апробовано на наукових конференціях.

Можна погодитися з автором, що наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що на основі залученого широкого спектра архівних та опублікованих джерел уперше подається комплексне дослідження, яке розкриває тему репресивної політики Угорщини на Закарпатті у 1938 – 1944 рр.

Про це свідчить як аналіз історіографічного доробку, так і джерельна база, яка є достатньо репрезентативною та широкою, щоб ґрунтовно і всебічно розкрити основні етапи та специфіку репресивної політики Угорщини щодо жителів Закарпаття у 1938–1944 рр. Основу джерел роботи склали матеріали 23 справ із 10 фондів Державного архіву Закарпатської області, а також окремі документи із Національного архіву Чеської республіки у м. Прага. За різновидами джерел серед них трапляються звіти, повідомлення і донесення угорських адміністративних і правоохоронних органів, рішення угорських судів і трибуналів, кримінальні справи, матеріали радянської надзвичайної комісії з вивчення німецько-фашистських злочинів. Загальна кількість документів, залучених до дисертаційного дослідження, складає близько 200 одиниць, частина з яких була вперше введена в науковий обіг. Важливою складовою дисертації також стали матеріали періодики того часу та мемуарна література. Окремо слід відзначити залучення автором матеріалів усної історії, зокрема записів свідчень жертв примусової праці.

Демонструючи добру обізнаність з літературою теми, дисертант не пішов традиційним територіально-часовим шляхом, й поділив історіографічний процес за проблемно-предметним принципом. Автор проаналізував сильні та слабкі сторони наукових праць українських, угорських, словацьких, російських, американських, ізраїльських істориків, давши їм вичерпну характеристику.

У підрозділі 2.1. Ю. Славік аналізує політичні переслідування на території південних округів Підкарпатської Русі, що відійшли до складу Угорщини за результатами Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. Потрібно відзначити, що попри окремі спроби своїх попередників, автор чи не вперше комплексно розглядає репресивні заходи угорської влади у цій частині краю у період з листопада 1938 до першої половини березня 1939 р. Зокрема,

автор простежує поступове згортання політичних прав і свобод місцевого населення, переслідування осіб за прочеські, проукраїнські чи прокомуністичні настрої, примусові депортації слов'янських колоністів із території компактного розселення угорців, соціально-економічну та побутову дискримінацію євреїв. Саме у вказаний період південь краю виконував роль своєрідного «тестового майданчика» для відпрацювання угорськими каральними органами репресивних практик, які були згодом застосовані під час окупації Карпатської України.

Наступний 2.2. підрозділ дисертації присвячений угорським репресіям в окупованій Карпатській Україні у березні-червні 1939 р. На основі мемуарних джерел, періодики та окремих документів автор детально описує масовий терор, який розгорнули угорські військові та терористичні загони проти представників українського національного руху, зокрема членів Карпатської Січі, після вступу угорських військ на територію краю. Як встановив здобувач, окрім січовиків, яких розстрілювали без суду в різних куточках краю, під терор потрапляли й інші верстви населення, які не завжди мали відношення про українського руху. Ю.Славик приходить до висновку, що репресії у період військової адміністрації (березень-липень 1939 р.) мали неконтрольований характер і значною мірою відбувалися за сценарієм військових, які тимчасово взяли під контроль владу в регіоні.

Детальному описові карально-репресивної інфраструктури на території завойованого Угорщиною краю присвячений підрозділ 2.3. Тут дається характеристика мережі тюрем та концентраційних таборів для українських в'язнів, зокрема у Хусті, Тячеві, Великому Бичкові, Рахові, Кривій, а також Ніредьгазі в Угорщині. На основі спогадів в'язнів описуються побутові та санітарні умови їх утримання, практики допитів і тортур. Автор простежує міжнародну реакцію на свавілля угорських військових на Закарпатті та її вплив на послаблення репресій влітку 1939 р.

У третьому розділі роботи Ю. Славик детально зупиняється на структурі угорських карально-репресивних органів та їхній боротьбі проти українського самостійницького та комуністичного/радянськості/радянськості рухів у 1939-1944 рр.

Автор прийшов до висновку, що масштабність та інтенсивність угорських репресій в краї визначалася кількома факторами: політико-правовим статусом краю, який був складовою частиною Угорської держави, а його мешканці – повноправними громадянами; його прикордонним розташуванням та перебігом Другої світової війни; національною ситуацією в регіоні, де більшість населення було неугорським; впливом зовнішнього фактору – Німеччини. Формами переслідування в краї виступали перевірки благонадійності, кадрові чистки, поліцейський нагляд, інтернування, арешти та розстріли.

Окрему увагу дисертант приділяє аналізу діяльності українського націоналістичного та комуністичного підпілля та партизанського руху на Закарпатті у роки Другої світової війни. Простежуючи реакцію угорської влади на обидві загрози, автор стверджує, що репресії проти членів ОУН мали більш поміркований характер, порівняно із заходами проти комуністів, оскільки Угорщина перебувала в стані війни з СРСР, а українське питання в силу різних обставин перестало становити для Будапешта особливу загрозу. Проте навіть за цих обставин угорська влада підходила до переслідування комуністів із певною вибірковістю і, на відміну від тоталітарних режимів у Німеччині та СРСР, не практикувала превентивне ув'язнення за їхнє політичне минуле.

У підрозділі 4.1. здобувач дослідив антиєврейську та антиромську політику Угорщини у березні 1939 - березні 1944 рр. Автор проаналізував вплив антиєврейського законодавства в Угорщині (1938-1942) на згортання прав закарпатських євреїв у побутовій, господарській та суспільно-політичній площині та з'ясував, що через господарські утиски єврейської громади угорська влада намагалася покращити матеріальне становище більшості неєврейського населення краю. Попри зростання антиєврейського публічного дискурсу у період війни, угорський варіант антисемітизму вирізнявся поступовим обмеженням єврейського впливу в державі, але не передбачав їх фізичного знищення, який здійснювався німцями в окупованій Європі. Винятком стала депортація у липні 1941 р. угорською владою із Закарпаття на територію Східної Галичини та Поділля 18 тис. євреїв без угорського громадянства, які наприкінці серпня 1941 р. були розстріляні німецькими загонами СС. Попри

депортації, як встановив дисертант, до березня 1944 р. Угорщина залишалася своєрідним «оазисом єврейського життя» у Центральній Європі, керівництво якої відкидало тиск Берліна щодо вирішення єврейського питання за німецькими лекалами.

У той же час, як встановив дисертант, проявом дискримінації ромського населення на Закарпатті у 1939-1944 рр., стала його активна ізоляція угорською владою у таборах за місцем проживання, встановлення обмежень на пересування та залучення до трудовою повинності. Більшість антиромських ініціатив угорського уряду переважно знаходили своє відображення на місцевому рівні і були обумовленні антисанітарними умовами ромських поселень та потребою в робочій силі, а не планами їхнього знищення.

У підрозділі 4.2. Ю. Славік простежує вплив німецької окупації Угорщини у березні 1944 р. на пришвидшення заходів із «остаточного вирішення» єврейського та ромського питань на Закарпатті. Внаслідок цих змін, протягом квітня-червня 1944 р. із Закарпаття до табору смерті в Освенцимі було депортовано та знищено практично все закарпатське єврейство (86 тис.). Автор характеризує цю подію як наймасовішу репресивну акцію в період угорського правління в регіоні.

Аналізові трудових мобілізацій закарпатців на різноманітні роботи в Угорщині та Німеччині присвячений підрозділ 4.3. Як з'ясував здобувач, саме Закарпаття стало першим українським регіоном, яке зазнало досвіду примусової праці на користь країн-агресорів. Зокрема, протягом 1939-1944 р. бл. 10 тис. закарпатців було відправлено на примусові роботи до Німеччини, тисячі були мобілізовані на будівництво в Карпатах угорської оборонної «лінії Арпада» і ще декілька десятків тисяч використовувалися на сезонних роботах в Угорщині. Окрім цього, угорська влада масово мобілізувала євреїв та ромів Закарпаття у трудові батальйони для виконання різноманітних допоміжних робіт на користь армії як в тилу, так і на фронті.

Працю обрамлюють «Висновки», основні положення яких достатньо повно обґрунтовуються викладеним матеріалом. Слід зазначити, що в цілому висновки, зроблені здобувачем, відзначаються точністю, актуальністю,

науковою новизною, адже дотепер зазначена тематика вивчалася явно недостатньо

Однак рецензована дисертація, як і будь-яка самостійна наукова праця, не позбавлена й окремих недоліків.

1. Доцільно було б розширити джерельну базу дослідження за рахунок документів і матеріалів угорських архівів, центральних архівів України у м. Києві (ЦДАВО та ЦДАГО). Також великий джерельний потенціал містять радянські слідчі матеріали, зокрема архівно-кримінальні справи на репресованих у повоєнний час осіб, які здійснювали чи співпрацювали з угорською владою у проведенні репресій на Закарпатті у 1938-1944 рр. Окрім цього для розкриття проблеми втечі закарпатців від угорських переслідувань корисними могли б бути також справи втікачів в Радянський Союз у 1939-1941 рр. Більшість із цих матеріалів зберігається в архівах СБУ та фонді № 2558 ДАЗО і є сьогодні доступними для дослідників. Для висвітлення становища євреїв у період угорської окупації та історії Шоа на Закарпатті варто було б звернутися до колекцій усних свідчень євреїв, які пережили Голокост (зокрема, Фундації Шоа, Меморіального музею Голокосту у Вашингтоні та Інституту Яд Вашем в Ізраїлі).

2. Дисертант не достатньо широко застосовує метод компаративістики для розкриття особливостей репресивної системи Угорщини у порівнянні з її відповідниками у тоталітарних Німеччині та СРСР. В цьому відношенні у роботі помітні певні суперечності: так, наголошуючи на авторитарному характері гортистського режиму, автор водночас стверджує про тотальний контроль угорських репресивних органів над різними сферами життя населення краю. Окрім цього, порівняння німецьких репресій у дистрикті «Галичина» та Райхскомісаріаті «Україна» з угорськими на Закарпатті могло б збагатити дослідження і надати йому більшої панорамності за рахунок включення в загальноукраїнський контекст. З іншого боку, у роботі не вистачає загальноугорського контексту, зокрема аналізу того, наскільки репресивні дії на Закарпатті були особливими/типовими у порівнянні з іншими регіонами Угорщини.

3. Теза дисертанта про німецький геополітичний фактор в антиукраїнських репресіях угорців у перші тижні після окупації Карпатської України, на нашу думку, носить дискусійний характер. Автор не навів жодного документального підтвердження такої мотивації дій угорських військових щодо полонених січовиків та діячів українського руху. Крім цього, вплив німецького фактору на інтенсивність репресій проти українського елемента нівелює той факт, що, коли Німеччина в черговий раз вдалася до використання «української карти» у 1941 р., жодного помітного сплеску гортистських репресії проти українського руху на території краю не спостерігалось. Хоча угорські органи у цей період доповідали про активність нацистських спецслужб на Закарпатті та їх контакти з українськими діячами. Помилковим, на нашу думку, є твердження автора про те, що у 1938-1939 рр. Німеччина активно займалася справами Карпатської України, підтримуючи та поглиблюючи відносини з урядом А. Волошина. Як свідчать німецькі документи, плани про використання Карпатської України як плацдарму для створення «Великої України» та завоювання радянського сходу були відхилені Гітлером ще восени 1938 р. і не вважалися актуальними в оточенні фюрера у період становлення автономної Підкарпатської Русі. Напередодні угорської окупації Карпатської України Берлін звів свої контакти з Хустом до мінімуму.

4. Окрім цього текст дисертації не позбавлений орфографічних та стилістичних помилок.

Однак вказані погрішності істотно не впливають на в цілому позитивне враження від дисертації Ю. Славіка. Положення автореферату відбивають зміст основного тексту роботи. Дисертація є самодостатньою, завершеною працею, в якій отримані нові важливі науково обґрунтовані результати, що базуються на широкій і різноплановій джерельній базі. Варто наголосити, що робота має значний науково-пізнавальний потенціал, може бути використана для підготовки подальших досліджень з історії України та Угорщини періоду Другої світової війни. Дисертаційне дослідження відповідає основним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» №567, затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 24 липня 2013 р., вирізняється науковою новизною, а її автор Юрій Володимирович Славик заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01. – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
науковий співробітник з видавничої діяльності
Меморіального музею тоталітарних режимів
«Територія терору» (м. Львів)
2 червня 2016 р.

О.М. Пагіря